

meznih znanstvenih panog, tudi moderno zamejevanje področij je v prvi polovici tega stoletja rabo tega izraza dokaj omejilo (prim. šolski predmet na nekaterih šolah) in ga nadomestilo z izrazi *kulturna zgodovina*, tudi *krajevna zgodovina*, čeprav sta oba pojma poudarjala predvsem zgodovinski vidik, ne pa tudi sočasnih razsežnosti. Današnji pomen te iz nemške teorije znanosti nedvomno prevedene zloženke je naveden v I. knjigi Slovarja slovenskega knjižnega jezika na strani 465: *domoznanstvo* je »raziskovanje, proučevanje ožje domovine« (»spisi s področja domoznanstva«, »poučeval je domoznanstvo«); iz obravnave v najnovejšem slovarju ni videti, da bi beseda kakor koli zastarela ali da bi spremenila prvotni pomen. Značilen zanj je celostni vidik, vse, kar je v zvezi z domovino, se opisuje sicer iz različnih zornih kotov, vendar tako, da je končna podoba domovinskega opisa zaokrožena, ne pa razdeljena po posameznih panogah. V tem smislu je beseda še danes aktualna, seveda pa so današnje delne metode spoznavanja domovinske predmetnosti v skladu s sodobnim razvojem znanosti.

Menim, da bi kazalo v bibliotekarski stroki in drugod ta izraz ponovno uveljaviti, saj za celoto boljšega nimamo na voljo (če izvzamem nekatere pogosto uporabljene novejšje izraze: *samospoznavanje*, kar je kvečjemu cilj domoznanskih spoznavanj, *nacionalne vede* itd., kar pa je premalo definirano), seveda pa je treba natančno pojasniti, katere vidike domovinskega spoznavanja izraz zajema. Študije o posameznih krajih in njihovem zaledju bi težko bolj primerno označili z drugim izrazom kot z navedenim – *domoznanska literatura*.

Breda Pogorelec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Literarnozgodovinski problemi, graditvo, komentarji

PREGLED POTRESNE MOTIVIKE V SLOVENSKI KNJIŽEVNOSTI

*Oh nikarte, riba,
riba Faronika,
zavolj otrok nedolžnih,
zavoljo porodnih žena.*

Tolminska ljudska

Slovenci živimo vsi na bolj ali manj potresno nevarnem ozemlju in smo doslej že veliko pretrpeli zaradi potresov. Zadnji hujši potresi so bili leta 1976 s središčem v Furlaniji, ki so močno prizadeli tudi zahodno Slovenijo, zlasti Tolminsko. V maju 1981, ob peti obletnici tega potresa, smo lahko z zadovoljstvom ugotovili, da je bila popotresna obnova ob solidarnostni pomoči širše skupnosti zelo uspešna. O njej priča tudi Potresni zbornik, ki je lani izšel v Tolminu. V njem sem objavil članek »Potres kot motiv v slovenski književnosti«, napisan leta 1979. Odtlej sem odkril še nekaj potresnih motivov iz starejše dobe, pojavilo pa se je še nekaj novih literarnih stvaritev v zvezi z zadnjim potresom. Odkril sem tudi prvi pregled potresnih motivov v naši književnosti, vendar omejen na ljubljanski potres leta 1895, ki ga je napisal Leopold Stanek za 40-letnico potresa z naslovom »Beletristične drobtine o ljubljanskem potresu 1. 1895« in ga objavil v Kroniki slovenskih mest 1935. Zato objavljam sedaj dosti popolnejši pregled potresnih motivov v naši književnosti. Hvaležen pa bom vsakomur, ki me bo obvestil še o kakšnem, v tem pregledu neomenjenem potresnem motivu.

Potresni motivi odmevajo že v zelo starih slovenskih izročilih, kar ni čudno, saj je v zahodni Sloveniji v času od 1115 do 1511 ugotovljenih 7 hudih (rušilnih) potresov.¹ Prav s Tolminskega, iz Baške grape,

¹ V. Ribarič: Potresi v Furlaniji in Posočju leta 1976, kratka seizmološka zgodovina in seizmičnost obroba vzhodnih Alp. Potresni zbornik, 17. Tolmin 1980.

izvira prastara balada o *Ribi Faroniki*², ki nosi zemljo in s tresljajem repa povzroči potres ali povodenj. Potres, ki zruši grad, srečamo v ljudski pesmi *Trdoglav in Marjetica*³; tu potres sproži nadnaravna sila, ki izhaja iz krščanskega blagoslova.

Tudi nekatere bajke so svojska razlaga potresa, npr. Kūharjev zapis iz Prekmurja *Zemlja plava na vodi*⁴, ki pravi, da sta v vodi, ki v njej plava naša zemlja, dve veliki ribi, in kadar katera od njih udari z repom ob zemljo, se zemlja strese. Iz breginjskega kota je znana povedka o Molidi, starodavnem mestu blizu sedanjega Starega sela, kjer so se ljudje preobjedli kruha in so matere otrokom z njim celo zadnjice brisale. Božja kazen za to početje je bil potres, ki je uničil mesto, in še danes je tam le divje skalovje⁵. Ta motiv je zelo svobodno prepesnil in objavil z naslovom *Molida*⁶ krejski rojak in pesnik Joža Lovrenčič.

Zelo stara in dolga *Pesem od groze tega potresa inu potopa*⁷ na anonimnem letaku je nastala v zvezi s potresom, ki je 1755 uničil Lizbono. Poleg uničevalnega potresa je v pesmi prikazan še velik požar in končno velikanski morski val, ki je zalil nesrečno mesto. Zrtev je ogromno:

Vesele pršone, zdrave,
so podsute s to zemljó,
gospudi nu žlahtne frave
pod kamenjem konc jemló ...

Simon Gregorčič je 1871 objavil epsko pesem »po narodni pripovedki« *Rabeljsko jezero*⁸, ki je po ugotovitvi Franceta Koblarja imela prvotni naslov »Zeleno jezero (pri Rabeljnu za Predilom)«. Gregorčič je o tej pripovedki, ki živi v njegovi rojstni vasi, osebno pravil tudi Vrhovniku⁹. – Vas Rabelj, v kateri nisó hoteli prenočiti božje matere s sinom, je doletela huda kazen:

In zdajci, o groza, drobeči potres!
Hrumenje, rohnenje do strmih nebes
groznó in strašnó se razlega –
kaj bode, kaj bode iz tega!

Med potresom se je vas pogreznila in zalila jo je voda, le kočja revnega starčka izven vasi, ki se je usmilil božjih sirot, je ostala ob novem – Rabeljskem jezeru.

Anton Aškerc je pod vtisom potresa v Španiji napisal in objavil pod psevdonomim Juan de Granada leta 1885 *Balado o potresu*¹⁰. V tej osemkitični baladi z refrenom »Obvaruj nas potresal« izziva nebo, ki dopušča tako zlo vernikom, zaupajočim v božjo dobroto in pravičnost. V pesmi že čutimo Aškerčevo nezaupanje v božjo moč, ki bi lahko uravnavala naravne sile:

Glasno mrličí vpíjo do Boga,
tísoči kričíjo v nebesa:
»Obváruj nas potresal«

V neki meri je ta pesem obramba podobne Gregorčičeve pesmi »O nevihti«, ki jo je napadel Anton Mahnič.

Ljubljanski potres 14. aprila 1895 pa je odmeval najprej v poeziji. V Slovenskem narodu je že ostareli poet Josip Stritar objavil najprej elegijo *Slovenska Lizbona*¹¹, nato pa še pesmi *Kje si ti, država*¹² in *Pokonci glave*¹³. Te prigodnice je Stritar namenil tudi svetovni javnosti, da jo opozori na nesrečo, ki je

² SLP št. 20/1–4. Ljubljana 1970.

³ SLP št. 21/1–6.

⁴ Š. Kūhar, ČZN 1911, 52.

⁵ Pripovedi iz breginjskega kota. Glasnik SED 17/1977, št. 1.

⁶ J. Lovrenčič: Gorske pravljice, 9. Gorica 1921.

⁷ J. Pogačnik: Starejše slovensko slovstvo, 141. Maribor 1980.

⁸ Besednik 1971, 164.

⁹ S. Gregorčič: Zbrano delo 1, 420. Uredil F. Koblar. Ljubljana 1947.

¹⁰ LZ 1885, 193. Balade in romance, 83. Ljubljana 1890.

¹¹ SN 25. aprila 1895, št. 94.

¹² SN 29. aprila 1895, št. 97.

¹³ SN 11. maja 1895, št. 109.

zadela slovensko prestolnico – prvo pesem je prepesnil v nemščino in jo pod naslovom »Laibach« objavil 24. 4. 1895 v dunajski Neue Freie Presse, razmnožiti pa jo je dal tudi na posebnem listu. Hrvaški prevod »Slovenske Lizbone« je izšel 29. aprila v časniku Hrvatska, češki pa 11. maja v Vestniku¹⁴.

Prva prigodnica je aluzija na potres v Lizboni 1755, v drugi poziva državo, seveda Avstrijo, naj ji Slovenec ne bo kakor zapuščen kamen na cesti. Edino ona mu more pomoči, da si sezida razdejana Ljubljano. Vsa Evropa jo sedaj gleda, zato naj ne bo skopal! V tretji pesmi pa skuša rojakom vlti poguma v nesreči, združiti vse njihove sile in odstraniti vse spore, saj smo se Slovenci ravno tedaj razcepili na več strank. Napoveduje vstajanje Ljubljane, ki se je pod županom Hribarjem tudi uresničilo:

Spet lepša stala bela bo Ljubljana,
ponos Slovincu, dika in veselje,
pokrajinam slovenskim vsem si svetišče,
vsem rodoljubja sveto bo ognjišče.

Stritar je tudi prevedel pesem češkega pesnika Erben »Mrtvaški ženin« za koncert ljubljanske Glasbene Matice, ki je bil v Ljubljani 9. in 16. marca, na Dunaju pa 23. in 25. marca 1896. Dunajski koncert so pripravili v zahvalo dobrodelnim društvom, ki so prejšnje leto prišla na pomoč po potresu prizadeti Ljubljani. 25. marca je prišel Mrtvaškega ženina dirigirat sam skladatelj A. Dvořak, ki je živel takrat v Londonu. Ob tej priliki je spesnil Stritar tudi nemški prolog *Laibachs Dank*, ki ga je govoril dvorni igralec Viktor Kutschera, objavljen pa je bil v tiskanem programu Glasbene matice in v Neue Freie Presse. Pesem je zahvala Dunajčanom, zlasti »prvem« (cesarju) za pomoč po potresu.

Ko je cesar Franc Jožef 7. maja 1895 obiskal Ljubljano, je Stritar pripravljal novo prigodnico, ki se je ohranila le v osnutku. Izpod njegovega peresa pa imamo še eno nemško žalostinko Laibach II, ki najbrž ni bila objavljena, a je bila verjetno prolog pri dobrodelnem koncertu na Dunaju 2. maja 1895. Pesem se opira na Jeremijevo žalostinko ob razdejanju Jeruzalema¹⁵.

Junija 1895 so v Gorici pri Gabrščku izšle Izbrane pesmi Antona Funtka. Prva pesem v tej knjigi *Ljubljani v posveto* proslavlja »genija bratoljubja« in poudarja:

Ne Ljubljani razdejani,
ki jo strl je zemlje gnev –
ne, obnovljeni Ljubljani
posvečen je vsak ta spev!

Druga pesem v tej zbirki v zvezi s potresom pa je posvečena »Njegovemu Veličanstvu cesarju Frančišku Jožefu I. ob Njega prihodu v Ljubljano dne 7. maja 1895. leta«¹⁶.

Tudi dominsvetovci so se oglasili ob tem dogodku. Urednik Lampe je v razmišljanju »Ljubljanski potres« označil to katastrofo kot božjo kazen za Ljubljano in s tem zbudil ostro kritiko pri liberalcih, pesnik Anton Hribar-Korinjski pa je objavil razvlečeno pesnitev *Ne obupuj, Ljubljana bela*¹⁷. Tudi on navezuje na Jeremijeve tožbe, a bolj solzavo kot Stritar. Še slabši sta njegovi dinastični pesmi v zvezi s potresom: prva ob cesarjevem obisku Ljubljane *Pomagaj nam, premili cesar*¹⁸, druga pa z naslovom *Najlepši biser* hoče poveličati solzo, ki je menda kanila cesarju ob ogledu porušene Ljubljane. Ta pesem je polna koseskizmov npr. oblažba, toge-polna noč, v Tvojem oci ipd.

Na ovitku 7. številke DS 1896 je bila objavljena po mnenju urednika »skoraj gotovo edina ljudska pesem o potresu 1895« *Pesem od potresa v Ljubljani*, ki jo je zložil Martin Kolar, cerkovnik pri podružnici sv. Martina v zagraški župniji na Dolenjskem, star 62 let. V kar 13 kiticah je drastično slikal in razlagal potresno dogajanje. Ena je takšnale:

¹⁴ Vse prevode je ponatisnil LZ 1895, 383.

¹⁵ J. Stritar: Zbrano delo 2, 354. Uredil F. Koblar. Ljubljana 1953.

¹⁶ Izbrane pesmi, 5, 9. Slovanska knjižnica. Snopič 38–39. (Čisti dohodek je namenjen Ljubljani). Gorica, 15. junija 1895.

¹⁷ DS 1896, 291. Popevčice milemu narodu, 11. Celje 1898.

¹⁸ Novice 1895, št. 53. Popevčice milemu narodu, 8.

Al restantje so vpili
(pa tud norci so tulili):
»Oh odprite nam,
da se umaknemo kam drugam!«
»Ne bomo ne vam vrat odpri,
ljudi ste bil po svet in trlil!
Menda je zavoljo vas
zdaj v Ljubljani takšen potres!«

Poglejmo še njegove »mežnarske« misli o gledališču, katerega stavba je v potresu bila hudo poškodovana:

Saj veste, kaj je teater,
to je en pregrešen mater.
Not je dosti lepih reči,
pa se nič Boga ne časti.
Le teater zapustite,
pravi spet kristjani bodite!

S pesmijo *Katastrofa*¹⁹ se je pesniško odzvala na potres tudi Jeranova Zgodnja Danica, podpisani pesnik Zmagoslav pa je najbrž kar urednik sam.

Pesnik slovenske moderne Dragotin Kette je pod psevdonimom Kdorkoli objavil v zvezi z ljubljanskim potresom *Pravljico o potresu*²⁰. To je pravzaprav črtica, ki ima avtobiografsko ozadje. Dijak Suholja je Kette sam, ki je po potresu nekaj časa stanoval skupaj z Ivanom Cankarjem v zasilni baraki na nekdanji Ledini. Alojz Kraigher se spominja, kako je tisto leto o počitnicah obiskal Ketteja v taki baraki in tam videl tudi Cankarja²¹.

Bivanje v barakah med najrazličnejšimi ljudmi je dalo pesniku priliko, da je opazoval njihove posebnosti in družbene lastnosti. Tako ga bolj zanimajo drobni dogodki med posameznimi osebami kakor tisto, kar je doživljala široka javnost ali kar so odločali ukrepi svetnih in cerkvenih oblasti. Tako si je zamislil skrivnostno osebnost Janeza Zlovernika, ki razlaga potres kot posledico vojne med škrtati v podzemlju²².

Že po Jeranovi smrti je izšla v Zgodnji Danici pesem *Bog je prizanesljiv*²³ s podnaslovom »Misli o času potresa« in s podpisom Notranjec. France Koblar domneva, da utegne biti ta pesem, nova zlasti po izrazu, Kettejeva; bila bi tudi dokaz njegovega tedanjega siromaštva, ko je iskal pomoči povsod, kjer je upal, da jo bo dobil²⁴.

Oblikovanja snovi ljubljanskega potresa v prozi pa se je lotil Franjo Maselj-Podlimbarski, tedaj častnik v Terezinu na Češkem. V svoji osamelosti je začel oblikovati povest na podlagi obširnih poročil v SN in kar je o nesreči videl in slišal še isto poletje na dopustu v domovini.

Delo je zaradi obupnih razmer, v katerih je pisatelj tista leta živel, le počasi napredovalo. Uvodno poglavje je objavil pod naslovom *Gabrovčani* kot podlistek²⁵. Junija 1898 je poslal Ivanu Vrhovniku še ne popolnoma dokončano povest v pregled, vendar je o njej sodil zelo ostro: »Mnogo boš našel trivijalnega, obrabljene, posebno v prvih poglavjih, čeprav sem jih predelal kake trikrat...«²⁶

Še enkrat je strogi kritik svojo *Potresno povest* dobro opilil, predno jo je objavil²⁷. Ostalo vsebino je stisnil v tesna časovna mejnika: dogodki se odigravajo od dopoldneva velikonočne nedelje pa do jutra velikonočnega ponedeljka. V osredje povesti je pomaknil dogodek s tolarji v Cijazovčevem ko-

¹⁹ Zgodnja Danica 1895, št. 20.

²⁰ Slovenec 1895, št. 268, 270, 275.

²¹ Novi svet 1947, 240.

²² D. Kette: Zbrano delo 2, 293. Uredil F. Koblar. Ljubljana 1949.

²³ Zgodnja Danica 1897, št. 11.

²⁴ D. Kette: Zbrano delo 2, 296.

²⁵ Slovenski list 1897.

²⁶ Slava Podlimbarskemul, 48.

²⁷ LZ 1903, št. 1–12. Zbrani spisi 2, 1–196. Uredil J. Šlebinger. Ljubljana 1928.

zolcu, kar je razburilo praznovjerne Gabrovčane. Dramatično in s humorjem so podani učinki potresa: antikrist se je peljal na vozu brez vprege, bliža se sodni dan, peklenska pošast je snela streho na cerkvenem zvoniku itd. V tej splošni zmedeni nastopita študent Tone in župnik ter pomagata povsod, kjer je pomoč potrebna, in preganjata ljudske zmote . . . Kljub nekaterim slabostim je v povesti nekaj dobro označenih vaških tipov, ki so v svojih kretnjah in besedah verno posneti po življenju. Med njimi so zlasti ugledni župan Martin in njegov neizprosni hribovski nasprotnik Luka Kozlevčar, bistrourni Planjavec, skopuški Cijazovčev brat Andrej, berač Devs itd.²⁸ V 18. poglavju pa je slikovito prikazal potres v sami Ljubljani.

Tudi Franc Finžgar ima v svoji knjigi spominov *Leta mojega popotovanja* poglavje Potres, v katerem je opisal svoje doživetje ljubljanskega potresa, ko je bil še bogoslovec²⁹.

Potresu v Messini 28. dec. 1908 se je odzval s precej dolgovезno pesmijo *Messina*³⁰ Anton Aškerc. Nanizal je strašne potresne slike, katedrala je bila zrušena, celo Bog sam ubit. Cerkovnik Giovanni je zblaznel, smrt je zagrnila vse mesto . . .

Tolminski pisatelj Ivan Pregelj je v romanu *Plebanus Joannes*³¹ na kratko zajel potres 27. marca 1511 in vključil tudi pesem o ribi Faroniki. Ni še dolgo, kar so zgodovinarji odkrili, da so bile posledice tega potresa tudi v neki meri vzrok za tolminski punt 1513–1515³².

France Bevk pa je v svojem najobsežnejšem delu, zgodovinski trilogiji »Znamenja na nebu«, katere tretji del ima naslov *Črni bratje in sestre* in kjer je orisal med drugimi nadlogami svojega časa tudi strašni potres 26. januarja 1348, ko se je prvič zrušil grad na Kozlovem robu³³. V slikovitem opisu tega potresa pa se je pisatelj pregrešil zoper verjetnost: čeprav je takratna zima po poročilih bila zelo mila, je vendarle čudno in neverjetno, da so ljudje 26. januarja posedli po trati pod lipo.

V povojnem času je 1971 Beno Zupančič objavil roman *Potres*,³⁴ ki ima za izhodišče neznaten potres in zgane na obrobju Ljubljane živečo sososko, da se za kratek čas strne in si določneje pogleda v oči. Kmalu potem je nastal tudi scenarij za film *Strah* Matjaža Klopčiča, ki zajema tudi scene ljubljanskega potresa.

Potresi leta 1976 v Posočju in Furlaniji so našli odmev v poeziji in prozi. Ace Mermolja, ki živi v Gorici, je leta 1979 v svoji pesniški zbirki »Med kaktusi kuham kavo« objavil pesem *Bardo julija 1976*³⁵, v kateri pretresljivo ugotavlja:

Na vsak kamen
bi lahko zapisal obup.
Tu je mižerija doma
in potres³⁶ je nalil strup
v kozarce.

V prvi številki Sodobnosti 1980 je Pavle Merkù predstavil pesnika Renata Quaglia iz Solbice v Reziji³⁶ z izborom pesmi v rezijansčini, med katerimi je tudi potresna *Sejst majnika 1976*.

Vzporedno je Merkù dodal prosti prevod v knjižni jezik. Poglejmo prvo kitico v originalu in prevodu:

Örko to bilo zvěčara
ko zëmja se potrësala
ko hõre so se cípìle
nu hyše se spadüale

Górko bilo na večer je
ko se je zemlja stresala
ko so se gore cepile
in hiše so razpadale

²⁸ Uvod k ZS 2, VII–VIII.

²⁹ F. Finžgar: *Leta mojega popotovanja*, 64. Celje 1957.

³⁰ A. Aškerc: *Pesnitve*. Peti zbornik, 135. Ljubljana 1910.

³¹ I. Pregelj: *Plebanus Joannes*. DS 1920, št. 2–6.

³² M. Verbič: *Puntarsko gibanje na Tolminskem 1513–1515*. Tolminski zbornik 2, 133. Tolmin 1975.

³³ F. Bevk: *Znamenja na nebu (Črni bratje in sestre)*. Gorica 1929.

³⁴ B. Zupančič: *Potres*. Ljubljana 1971.

³⁵ A. Mermolja: *Med kaktusi kuham kavo*, 21. Koper 1979.

³⁶ P. Merkù: *Slovenski pesniški glas izpod Sarta*. Sodobnost 1980, 102.

Še neobjavljene potresne pesmi v rezijanščini ima po izjavi Milka Matičetovega tudi Silvana Paletti iz Varkota. Bolj ali manj ljudskega značaja so tudi pesmi, nastale po potresu na Tolminskem. V Potresnem zborniku 1980 so objavljene pesmi Pavle Leban iz Poljubinja *Potres* (6. maj 1976), *Vprašanja* (Posočje 1976) in *Mladinske brigade* (Posočje 1976)³⁷. V prvi preprosto izpove:

Sredi vasi smo se zbrali,
sosed iskal je soseda,
pozabljeni bili so spori,
nesreča nas je združila,
med nami je tekla beseda:
Da smo le živi ostali ...

V istem zborniku so tudi pesmi ljudske pesnice Terezine Skočir iz Žabč *Po potresu* (Spomin na 6. maj 1976), *Posočje 76* (Odlomek), *Presenečenje* (15. september 1976) in *Voščilo bratom v Benečiji za novo leto 1977*³⁸. V drugi pesmi se je spomnila na gradbene delavce, ki so v deževni in mrzli jeseni 1976 obnavljali in gradili domove na Tolminskem:

Ko dosežete zmago v tej gradnji
v Posočju, v Breginjskem kotu,
vas pričakamo, graditelji,
vas objamemo in obsujemo s cvetjem,
VAS, DELAVCE – JUNAKE!

V Potresnem zborniku so še nekoliko bolj umetne pesmi Janeza Gorjana *Solidarnost* (Po P. Eluardu), *V spomin brigadirju* (Antonu Zlodeju iz Vitanja pri Vojniku, ki se je ponesrečil v Kobaridu 7. 9. 1976), *Balada o starem Breginju* v nibelunški kitici in še *Zahvala Tolminske*³⁹, ki se takole zaključuje:

Tolminska ne bo pozabila
na kruh iz dobrih rok,
na sočutje iz dobrih oči,
na tolažilno, dobro besedo,
prihajajočo iz srca.

Neobjavljene pesmi s potresnimi motivi ima še ljudski pesnik Ciril Leban iz Volarij (*Potres na Tolminskem, Drugo leto po potresu, Solidarnost*).

V prozi pa je povezana s potresom 1976 novela *Jarc*⁴⁰ Pavleta Zidarja, objavljena v zbirki »Odklenjeni človek« leta 1980. V njej je Zidar prikazal posledice potresa v duševnosti ljudi na Kobariškem.

Janez Dolenc
Šolski center Vojvodina, Tolmin

³⁷ Potresni zbornik, 186, 214, 306.

³⁸ Potresni zbornik, 226, 234, 252, 314.

³⁹ Potresni zbornik, 7, 324, 366, 412.

⁴⁰ P. Zidar: Odklenjeni človek (Jarc 79–123). Koper 1980.